

Національна академія наук України
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні

ЖИТТЯ — У СЛОВО́

*Збірник наукових праць
на пошану академіка
Віталія Макаровича Русанівського
(1931–2007)*

Київ 2011

СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Л. О. Андрієнко (Київ)

ВІТАЛЬНІСТЬ МОВИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА

Стаття присвячена розглядові соціолінгвістичного поняття «вітальність мови». Стисло подається історія його виникнення, окреслюються параметри застосування. Обґрунтовується важливість віталістичних досліджень мов у контексті нівелюючих глобалізаційних тенденцій сьогодення.

Ключові слова: *вітальність мови, суб'єктивна етнолінгвістична вітальність, функціонування мови.*

Стаття посвящена рассмотрению социолингвистического понятия «витальность языка». Кратко подається історія його виникнення, обзначаються параметри применення. Обосновывается важность виталистических исследований языков в контексте нивелирующих тенденций глобализации.

Ключевые слова: *витальность языка, субъективная языковая витальность, функционирование языка.*

The paper addresses the sociolinguistic content of the notion of language vitality, including a concise overview of its history and the description of the scope of its application. It discusses the importance of languages vitality studies in the context of the unifying impact of the interlingual contacts and globalization tendencies.

Keywords: *language vitality, subjective ethnolinguistic vitality, language vitality parameters.*

У понятійному полі соціолінгвістики *вітальність мови (мов)* посідає особливе місце. «Словник соціолінгвістичних термінів» тлумачить його як «здатність мови розвиватися, змінюватися або зберігати структурні і, головним чином, функціональні якості...» [9, 39]. Завдяки показникам *вітальності мови* можна з'ясувати питому вагу використання тієї чи іншої мови в регіоні або в певній сфері спілкування; здатність мови меншості розвиватися в умовах полілінгвізму.

Віталістичні студії виокремилися як розділ контактної лінгвістики, яка охоплює широке коло питань функціонування мови в іноетнічному середовищі,

функціональної дистрибуції мов у багатомовному континуумі, вплив мовних контактів на розвиток мови тощо.

Уперше поняття *етномовна вітальність* (ethnolinguistic vitality) ввели до наукового обігу в 1977 році психологи Г. Гілс, Р. Бургіс та Д. Тейлор [12]. *Етномовну вітальність* вони охарактеризували як стан, який «спонукає групу поводитися в міжгруповій ситуації як самостійний колектив» [12, 308; цит за: 6, 21]. Учені вивчили комплекс об'єктивних соціоструктурних факторів, які впливають на процес збереження мови. Серед найголовніших було названо: 1) демографічний (враховує абсолютну чисельність носіїв мови, співвідношення народжуваності і смертності, кількість змішаних шлюбів, еміграцію та імміграцію); 2) інституційний (бере до уваги формальні й неформальні інститути, які регулюють мовний узус: політика, освіта, армія, промисловість, бізнес, культура, релігія тощо); 3) статусний (вивчає соціо-історичний, економічний, соціальний, лінгвістичний статус досліджуваної мови).

Пізніше, на початку 80-х років, Р. Бургіс, Г. Гілс та Д. Розенталь запропонували нове поняття – «*суб'єктивна етномовна вітальність*», яка, на думку авторів, ґрунтується на колективному (груповому) сприйнятті вітальності мови [13]. Було розроблено новий метод, який дав поштовх до проведення в різних країнах світу низки досліджень, що мали на меті виявити та проаналізувати співвідношення між суб'єктивною та об'єктивною вітальністю, порівняти показники вітальності в різних етномовних спільнотах.

Одним із перших крос-національних досліджень вітальності в Європі було порівняння показників об'єктивної та суб'єктивної етнолінгвістичної вітальності конкурентних етномовних груп у Каталонії та Голландії [13, 63].

На східнослов'янських теренах кореляції етномовної вітальності та ідентичності вивчав у 1997 році Сергій Запрудський (білоруси і росіяни Білорусі) та в 2000 році Богдан Ажнок (українці і росіяни України) [6].

Якщо розглядати поняття *вітальності* ширше, як соціально-філософський феномен, то *вітальність* розуміють, з одного боку, як силу, потужність, життєздатність, з іншого – як виживання, перебування на межі між буттям і небуттям, або ж як існування за інерцією і поступове згасання. Саме останнє спричинило до усталення погляду, що проблема вітальності стосується лише мов загрожених, міноритарних, малопоширених. Але насправді вона є актуальною для всіх мов, і це добре видно на прикладі мовної ситуації пострадянського простору, коли задекларовані права рівноправного розвитку всіх мов та культурно-просвітницькі заходи щодо їхнього відродження не дали очікуваного результату під натиском інституційно, ідеологічно та кількісно потужнішої російської мови.

Отже, будь-яка мова може опинитися під загрозою зникнення, якщо вона втрапить свої позиції у громадсько-політичному та економічному житті суспіль-

ства, якщо звуться сфери її функціонування, якщо вона перестане бути мовою спілкування в родині, у професійно-трудо́вій діяльності, якщо самі носії мови не розмовлятимуть нею і не передаватимуть її дітям.

Важко не погодитися з думкою французького мовознавця Клода Ажежа, що в сучасному світі перемагатимуть мови, «які несуть з собою гроші, нову технологію та нову ідеологію» [1, 43].

Це, перш за все, англійська мова, якою розмовляє понад один мільярд сто мільйонів осіб (з них лише чверть визнає англійську своєю рідною) [7, 14]. Китайська мова в різних її варіантах має 1,2 мільярди мовців, і це втричі перевищує кількість тих, хто визнає англійську рідною. Високі позиції посідають також арабська та іспанська мови. На пострадянських теренах це російська мова.

Експерти ЮНЕСКО подають невтішні прогнози: вони вважають, що в ХХІ столітті може зникнути від 50% до 90% існуючих нині мов, тобто від 3000 до 4000. Такі песимістичні погляди небезпідставні, адже мова вважається живою доти, доки живе хоча б одна людина, яка постійно нею користується (як це було, наприклад, з тасманійською, корнською, камасинською та далматинською мовами).

Доля мови одноосібного поширення сумна, адже час її існування вимірюється тривалістю життя останнього носія, людини, як правило літнього віку, а потім «настає мовне небуття» [11; 66]. І це особливо драматично, якщо мова не має писемної традиції, так як її мали, наприклад, мертві нині латинська, давньоперська, класична тибетська мови, із лона яких вийшли і розвинулися живі мови.

Зрозуміло, що мови етнічних меншин, які не є носіями трьох зазначених «цінностей», спочатку редукуються, територіально, генераційно, соціально, а далі зникають одна за одною.

Однак «смерть мови – факт культури, а не біології» [1, 43], тому основною причиною зникнення мов є все-таки наслідки агресивної глобалізації та мовно-культурної експансії: поглинання слабших мов сильнішими конкурентами. Явище вже дістало назву «лінгвофагія» – «пожирання мови» [8].

На означення цього соціолінгвістичного та соціокультурного факту ми б запропонували свій термін – *деструктивна вітальність*, тобто така життєвість, яка має руйнівний характер щодо інших життів.

Вона виявляється, насамперед, у перерозподілі між конкурентними мовами функцій у різних сферах комунікації; що, у свою чергу, спричиняє до внутрішньомовних структурних трансформацій функціонально слабшої мови; впливає на кількісні та якісні показники складу її носіїв; формує в суспільстві негативне або байдуже ставлення до неї. Наявність таких тенденцій свідчить про «мовний зсув», спочатку майже непомітний «континуум між абсолютно нормальним станом мови, коли їй нічого не загрожує, і смертю мови» [2, 31].

У таких випадках мова стає лише символічним маркером, який окреслює і підтримує межі групи поряд з такими, як традиційна кухня, національні свята, гендерні особливості тощо. Однак історія знає чимало прикладів, коли ідіом, який маніфестувався як символ групи, зникав [2].

На противагу деструктивній існує *конструктивна вітальність*, яка пов'язується з гнучкістю, здатністю вписуватися в різні ситуації, пристосовуватися до того соціального порядку, в якому мова існує, і одночасно протистояти йому.

Отже, життя, розвиток та історична доля мови залежать від її резистентних можливостей. Вони ж, в свою чергу, визначаються усією сукупністю об'єктивних і суб'єктивних параметрів існування мови. Серед них назовемо такі:

1. Соціально-демографічний (кількість та ареальна консолідованість мовної спільноти, традиції вживання мови у різних сферах життя);

2. Соціально-функціональний (офіційний статус та комунікативний ранг мови);

3. Національно-культурний (зв'язок мови з національною культурою, традицією);

4. Соціально-політичний (мова як інструмент у досягненні певних політичних цілей; засіб підвищення соціального престижу окремих груп населення);

5. Соціально-правовий (мова як регулятор мовних прав людини і мовних прав нації; громадянство і мова; державна мова і мовний суверенітет особи; ставлення суспільства до мовних проблем нечисленних народів, етнічних меншин тощо).

6. Власне лінгвістичний (наявність / розвинутість літературної мови; стабільність мовної норми; розвинутість стилів; стійкість мови проти іншомовних впливів).

Кожен із зазначених параметрів є однаково важливим і вимагає докладного та всебічного вивчення. До того ж, «суспільство гостро потребує відомостей із галузі функціонування мови...» [10, 3], а віталістичні дослідження є не лише інструментом і засобом їх отримання, але фактором усвідомленого і науково обгрунтованого впливу на ту чи іншу мовну ситуацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажеж Клод. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. – М.: Едиториал УРСС, 2006. – 304 с.

2. Баранова В. В. Язык и этническая идентичность. Урумы и румеи Приазовья. – М.: Изд. дом Гос. ун-та – Высшей школы экономики. – 2010. – 287 с.

3. Вахтин Н. Б. Языки народов Севера в XX веке: очерки языкового сдвига. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2001. – 338 с.
4. Викторова К. В. Языковые изменения в процессе языкового сдвига (на материале малоянисольского диалекта румейского языка): автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата филол. наук: спец 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание». – СПб., 2006. – 24 с. // Электронный ресурс: <http://idea.emind.ru/areferat/show/2091>.
5. Воронцова А. Проблема языкового и культурного общения в цивилизации XXI в. // Образование и культура России в изменяющемся мире. – Новосибирск, 2007. – С. 61-64 // Электронный ресурс: <http://www.lingvotech.com/yazykoznanie>).
6. Запрудский С. Субъективная этноязыковая жизненность и идентичность: несколько белорусско-украинских сравнений // Перекрёстки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья. – №1-2. – 2005 – С. 21-37. Электронный ресурс: <http://lepo.it.da.ut.ee/~ehalam/pdf/EhalaZabrodskaJaMoskva.pdf>).
7. Кристал, Д. Английский язык как глобальный; пер. с англ. – М.: Весь мир, 2001. – 240 с.
8. Мельников А. С. Диалог культур: все ли равно, на каком языке? // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.rambler.ru/srch>.
9. Словарь социолингвистических терминов / Отв. ред. В. Ю. Михальченко. – М.: Научно-исследовательский центр по национально-языковым отношениям, 2006. – 315 с.
10. Русанівський В. М. Прогностичні функції соціолінгвістики // Мовознавство. – 1989. – № 1. – С. 3-10.
11. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу. – К.: Спалах, 2004. – 272 с.
12. Giles H., Bourhis R.Y., Taylor D. M. Towards a theory of language in ethnic relations // Language, Ethnicity and Intergroup Relations / ed. H. Giles. – New York: Academic Press, 1977.
13. Giles Howard, Rosenthal Doreen, Young Luis. Perceived ethnolinguistic vitality: the Anglo- and Greek-Australia setting // Journal of Multilingual and Multicultural Development. 6.3-4. – 1985. – P. 253-269.